

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2019 – Volume 28, Issue 5, pp. 1–6
<http://doi.org/10.18352/jsi.619>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Rotterdam University of Applied Sciences,
in cooperation with Utrecht University Library
Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Wildemeersch, D. (2018). **Grensverleggers. Over kwesties die ons verdelen.** Antwerpen: Garant Uitgevers, €32,90. 296 pgs., ISBN 9789044136401

BOOKS

RICHARD DE BRABANDER

Dr. Richard de Brabander is docent filosofie en doet postdoctoraal onderzoek naar de ethisch-politieke dimensie van empowerment. Hogeschool Inholland

E-mail: Richard.debrabander@inholland.nl

EMANCIPEREN ALS HET CREËREN VAN DISSENSUS. NAAR EEN BEHOEDZAME PEDAGOGIEK

Meer dan in Nederland staat in België de politisering van het sociaal werk prominent op de agenda. In 2018 verscheen een lijvig rapport naar aanleiding van een grote landelijke conferentie over het onderwerp. Op *Sociaal.net* verschijnt de ene na de andere bijdrage over politisering en mensenrechten. En de Arteveld Hogeschool in Gent stelde onlangs een leerstoel Politisering van het sociaal werk in.

Met *Grensverleggers. Over kwesties die ons verdelen* levert Danny Wildemeersch een interessante bijdrage aan dit debat. In een terugblik op jarenlang onderzoek stelt hij zich de vraag hoe emancipatie in onze tijd betekenisvol kan zijn. Daarbij richt hij zijn pijlen met name op de eenzijdig technisch-rationele benadering die het politieke karakter van sociale interventies verdoezelt door haar aandacht voornamelijk te richten op het individu of groepen individuen. Daarmee verliest zij volgens hem de sociaal-politieke factoren uit het oog waardoor individuen of groepen in de samenleving in een kwetsbare positie komen en blijven. Al dan niet genoodzaakt door de marktlogica van de aanbestedingsprocedure, volgt de ontwikkeling van methodieken de

BOOKS

wisselende prioriteiten in het beleid van de landelijke of gemeentelijke overheid. De normatieve vraag wat goed sociaal werk is wordt zo verdrongen door technische en organisatorische vragen over doelmatigheid, haalbaarheid en rendement van interventies die in resultaatafspraken worden vastgelegd.

Wildemeersch relateert deze eenzijdig technisch-rationele benadering aan het neoliberale klimaat waarin politiek management is geworden. In ons postpolitieke tijdperk is de overheid niet langer een uitdrukking van sociaal-politieke verbondenheid, maar heeft zij zich ontwikkeld tot een *managerial state* die burgers reduceert tot zelfstandige ondernemers die met elkaar concurreren. De *managerial state* richt zich op het "onvolmaakte ik", dat via activering, coaching, persoonlijkheidsstrainingen verantwoordelijkheid moet leren dragen voor zijn eigen bestaan en zijn leven moet leren zien als het resultaat van zijn eigen keuzes. Vandaar ook die aandacht voor het individu en de mantra's van zelfredzaamheid, eigen kracht en eigen regie die sociale interventies richting geven, niet alleen in België en Nederland, maar in heel West-Europa.

Wildemeersch is emeritus hoogleraar sociale pedagogiek aan de KU Leuven. Hij heeft zich jarenlang beziggehouden met de vraag hoe educatie, in de breedste zin van het woord, kan bijdragen aan emancipatie, dat wil zeggen aan de collectieve strijd tegen onrecht en bevrijding van sociaal-culturele posities die mensen toebedeeld krijgen. In *Grensverleggers* biedt hij meer dan alleen een kritiek op de hegemonie van het neoliberalisme en de manier waarop sociale vraagstukken worden gereduceerd tot methodische kwesties waarbij tekortkomingen van individuele burgers het vertrekpunt vormen voor het vormgeven van interventies en educatieve processen. Hij beschrijft allerlei praktijken in binnen- en buitenland waarin burgers strijden voor een beter milieu, voor stilte in de natuur of voor het behoud van hun buurt tegen nietsontziende projectontwikkelaars, sociaal-artistische initiatieven waarin kunstenaars het wij/zij denken willen doorbreken en projecten rondom burgerschapsvorming, armoedebestrijding en experimenten met (lokale) democratie. In al deze projecten waarnaar hij participatief onderzoek deed, zoekt hij naar een antwoord op de vraag hoe emancipatie en kritische reflectie in onze neoliberale samenleving betekenisvol kunnen zijn en een nieuwe invulling kunnen krijgen.

Die nieuwe invulling is volgens Wildemeersch om twee redenen noodzakelijk. Allereerst omdat in het neoliberale discours emancipatie en participatie worden gedepolitiseerd en een functionalistische betekenis krijgen. In de jaren zeventig stond emancipatie in het teken van bevrijding van het individu en van het doorbreken van machtsverhoudingen die een gelijkwaardige deelname aan de samenleving in de weg stonden. Vanaf de jaren tachtig worden emancipatorische

praktijken echter onderdeel van de bestuurs- of beheerslogica: sturing door zelfsturing. Kritisch reflecteren op jezelf en het problematiseren van je identiteit getuigen niet zozeer van verzet als wel van een "confessionele attitude". Zoals Michel Foucault al schreef in *De wil tot weten*: "De westerse mens is een bekentenissenbeest geworden" (2018: 67). Counseling, trainingen en onderwijs zijn biechtpraktijken waarin we steeds weer worden gevraagd onszelf te monitoren en te reflecteren op ons handelen, op onze successen en mislukkingen, onze intenties en motieven en die te vergelijken met anderen en heersende standaarden. Werk ik wel volgende uitgangspunten van de Wmo en Welzijn Nieuwe Stijl? Waar sta ik als leraar in mijn ontwikkeling?

Ook de vraag "hoe emancipatorisch ben ik?" lijkt belangrijk. *Grensverleggers* leest namelijk ook als een bekentenis. De noodzaak tot een nieuwe invulling komt immers ook voort uit het besef "tot op zekere hoogte medeplichtig te zijn aan onrecht en misvatting" (260). In de woorden van de Rotterdamse filosoof Henk Oosterling is *Grensverleggers* een "hypokritiek": het besef dat we altijd onderdeel zijn van wat we kritiseren, omdat een onafhankelijke buitenpositie ontbreekt. Zijn wij, zoals Paul Verhaeghe in *Identiteit* (2013: 230) op pijnlijke wijze vaststelt, niet allemaal neoliberal in ons denken en handelen, ook als we het kritiseren en een alternatief zoeken?

Ook het huidige discours van participatie en inclusie vertrekt vanuit een beheerslogica, die de maatschappelijke orde organiseert en handhaaft door draagvlak te creëren, op consensus aan te sturen en meningsverschillen te overbruggen. Echter, niet consensus maar tegenspraak en ruimte voor andersdenkenden is de kern van democratie. Dat is de stelling die Wildemeersch in het voetspoor van de Belgisch politiek-filosoof Chantal Mouffe en vooral van de Franse filosoof Jacques Rancière verdedigt. In verschillende bewoordingen stellen beiden dat geen enkele orde natuurlijk is, al ervaren we haar wel zo. Iedere orde is politiek van aard en baseert zich op een vorm van uitsluiting. Iedere politieke orde stelt haar grenzen en creëert zo een tegenstelling tussen binnen en buiten, tussen wat wel en wat niet tot de orde behoort. Daarmee is iedere orde onvermijdelijk verwickeld in de vraag naar de legitimatie van dit onderscheid en wordt haar principe van ordening regelmatig ter discussie gesteld door degenen die worden uitgesloten. In plaats van maatschappelijke conflicten te managen en daarbij de bestaande orde te handhaven plaatst Mouffe (2005) het agonisme en Rancière (2000, 2007) het creëren van dissensus op de voorgrond.

De *managerial state* streeft daarentegen inclusie na door hen die worden uitgesloten een plek in de bestaande orde toe te wijzen, zonder de bestaande machtsverhoudingen en de uitsluitingsmechanismen ter discussie te stellen. Die machtsverhoudingen en mechanismen van

BOOKS

uitsluiting werken niet alleen op het niveau van wetten, beleid, regels en procedures, maar ook in de manier waarop we de (sociale) werkelijkheid (leren) waarnemen en uitdrukken. Wildemeersch beroept zich hier op Rancièr's idee van "het delen van het zintuiglijke". Het delen van het zintuiglijke duidt voor Rancièr op het "systeem van waarneembare vanzelfsprekendheden" dat de bestaande orde constitueert. Het vormt het geheel van relaties tussen het zichtbare, het zegbare, het weten en het handelen dat we met elkaar delen en dat constitutief is voor wat we waarnemen, zien en horen en welke betekenis we daaraan geven. Dat is wat hij in letterlijke zin consensus noemt en waardoor wij de orde als natuurlijke orde ervaren.

Het delen van het zintuiglijke verwijst ook naar het opsplitsen van de orde die bepaalt wie wel en wie niet in staat wordt gezien om te spreken, te zien en te oordelen. Daarom schuilt in iedere politieke orde volgens Rancièr een fundamenteel onrecht van ongelijkheid in posities tussen degenen die zichzelf een oordeelsvermogen, onderscheidingsvermogen of het vermogen tot reflectie toedichten en dat aan anderen ontzeggen en daarmee niet als serieuze politieke actor worden erkend.

De nieuwe invulling van emancipatie en kritische reflectie zoekt Wildemeersch in het creëren van dissensus: het onderbreken van zowel de vanzelfsprekendheid waarmee we naar de wereld kijken en haar betekenis geven als van de ongelijke posities. Educatie en vorming zouden ruimte moeten creëren waarin wij geconfronteerd worden met andere ervaringen, andere zintuiglijke mogelijkheden en betekenissen, waardoor "creatieve verbindingen tussen verschillende werelden" worden bevorderd.

Hier stuiten we op de tweede reden om een nieuwe invulling aan emancipatie te geven. De vraag is namelijk welke rol en positie de pedagoog, vormingswerker, leraar of kunstenaar – ja ook die – hierin inneemt. Immers, door zich op te stellen als "meester" of woordvoerder bevestigen zij opnieuw het fundamentele onrecht van ongelijkheid. Dat is in de ogen van zowel Wildemeersch als Rancièr het grote manco van het emancipatiestreven in de jaren zeventig dat, niet gespeend van enig paternalisme, "het volk wil verheffen" en daarmee de ongelijkheid in stand houdt tussen enerzijds de meester en woordvoerder en anderzijds de anderen die niet zelf kunnen denken en voor zichzelf kunnen spreken.

Gelijkheid is niet het doel, maar het uitgangspunt van de nieuwe invulling die Wildemeersch aan emancipatie wil geven. Daarmee doelt hij niet zozeer op gelijkheid voor de wet als wel op de "gelijkheid van intelligenties". Dat uitgangspunt, dat hij ontleent aan *De onwetende meester* van

Rancière, is minder absurd dan het klinkt. We emanciperen niet door te denken zoals anderen ons leren denken, maar door onze eigen ideeën te ontwikkelen. Die gelijkheid van intelligenties wordt duidelijk wanneer studenten mij vragen wat ik zelf vind van euthanasie en wat ik zou doen als ik ongeneeslijk ziek ben. De betekenis die ik daaraan geef kan ik met gebruik van filosofen voor het oog van studenten misschien overtuigend onderbouwen, maar daarmee heb ik natuurlijk niet op voorhand het gelijk aan mijn zijde. Dat geldt ook als we spreken over de vraag wat sociale rechtvaardigheid of respect, menswaardigheid of emancipatie inhoudt, of wat de maatschappelijke opgave van educatie zou moeten zijn.

Vorming, zo besluit Wildemeersch zijn boek, is anderen ruimte laten om zelf hun weg te vinden. Hij pleit in *Grensverleggers* daarom voor het creëren van publieke ruimtes waarin initiatiefnemers (de pedagoog, de kunstenaar, bewoners) de stroom van dagelijkse routines en vanzelfsprekendheden doorbreken en anderen uitnodigen aan het experiment deel te nemen. In die experimentele ruimte staan niet de deelnemers en hun positie voorop, maar "het ding": de stilte, de inrichting van de buurt, burgerschap, onderwijs, diversiteit, milieu of armoede.

De lezer vraagt zich nu wellicht af: wat betekent dit in de praktijk? Waar leidt dit toe? Bieden de praktijken die Wildemeersch voor ogen heeft daadwerkelijk andere mogelijkheden van zintuiglijke ordening aan? Hoe kunnen we dat weten (en meten)? Dat zijn echter gelukkig niet de vragen die hij stelt. Wie *Grensverleggers* leest als de oogst van jarenlang onderzoek naar educatieve praktijken en wie daarbij meetbare uitkomsten en aanbevelingen verwacht, is aan het verkeerde adres. De praktijken die hij bespreekt zijn allesbehalve *evidence-based*. Ook al weet hij goed waarover hij spreekt, Wildemeersch stelt zich geenszins op als een expert en meester-uitlegger. De uitkomsten van interventies zijn en blijven onzeker, juist omdat het creëren van dissensus gericht is op het onderbreken van het systeem van vanzelfsprekendheden. Vanuit een technisch-rationele benadering zal dat als een tekort worden gezien. Vertrekken we echter vanuit de ideeën die Wildemeersch naar voren brengt en onderzoekt, dan creëert hij met *Grensverleggers* behoedzaam een publieke ruimte waarin hij ons uitnodigt mee te denken en er op een eigen manier mee aan de slag te gaan. Daarom pleit hij voor een "behoedzame pedagogiek, die terughoudend is in haar ambitie en instrumenten om richting te geven aan het emancipatieproces" (230).

Met Wildemeersch draag ik het denken van Rancière een warm hart toe en denk ik dat zijn werk een belangrijke bijdrage levert aan het debat over de politisering van het sociaal werk en educatie. Gaandeweg dringt echter de vraag zich op in hoeverre ook Rancières denken niet neoliberaal

BOOKS

ingehaald wordt. Is de drijvende kracht achter de huidige economie immers niet het steeds weer creëren van nieuwe concepten, ideeën en beelden? Legt de neoliberale weerzin tegen de bemoeienis van de overheid, omdat burgers heel goed voor zichzelf kunnen denken, niet ook een claim op de "gelijkheid van intelligenties"? Claimt de markt niet eveneens een ruimte te creëren waarbinnen we onze eigen geïnformeerde keuzes kunnen maken? Bestaat de kern van de markt juist niet in het steeds weer verleggen van grenzen en het verstoren van de orde? Is de nieuwe invulling van emancipatie radicaal genoeg? Of, in de woorden van Slavoj Žižek 2004: 213), "How, then, are we to revolutionize an order whose very principle is constant self-revolutionizing? Perhaps, this is *the question today*".

Jammer genoeg gaat Wildemeersch niet of nauwelijks in op deze vraag. Dat is dan ook het enige dat ontbreekt in een boek dat verplichte kost is voor iedereen die zich beroepshalve bekommert om kwesties die ons verdelen.

REFERENTIES

- Foucault, M. (2018). *De geschiedenis van de seksualiteit: I De wil tot weten* (J. Holierhoek, Vert.). Amsterdam: Boom. [Original: Foucault, M. (1976). *Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir*. Parijs: Editions Gallimard].
- Mouffe, Ch. (2005). *On the political*. London/New York: Routledge.
- Rancière, J. (2000). *Le partage du sensible. Esthétique et politique*. Paris: La fabrique.
- Rancière, J. (2007). *De onwetende meester. Vijf lessen over intellectuele emancipatie*. Leuven: Acco.
- Verhaeghe, P. (2013). *Identiteit*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Wildemeersch, D. (2018). *Grensverleggers. Over kwesties die ons verdelen*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Žižek, S. (2004). *Organs without Bodies. On Deleuze and Consequences*. London: Routledge.